SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA XALQ HOKIMIYATCHILIGI

Sherquzieva Layloxon

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Ijtimoiy gumanitar pedagogika oliy maktabi fakulteti, 323-26-guruh talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida xalq hokimiyatchiligi tamoyilining nazariy mohiyati, konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari va uni amalga oshirish shakllari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Xalq suvereniteti g‘oyasining shakllanishi hamda bevosita va vakillik demokratiyasining o‘zaro nisbati yoritiladi. Shuningdek, 2023-yilda yangi tahrirda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tegishli normalari, Saylov kodeksi, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va jamoatchilik nazorati to‘g‘risidagi qonunlar hamda davlat organlari bilan aholi o‘rtasidagi bevosita muloqot mexanizmlari ko‘rib chiqiladi. Tahlil natijasida xalq hokimiyatchiligini yanada mustahkamlashga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar

xalq hokimiyatchiligi, xalq suvereniteti, demokratiya, Konstitutsiya, referendum, saylov, mahalla, jamoatchilik nazorati, fuqarolik jamiyati, huquqiy davlat.

Аннотация

В статье научно анализируются теоретическая сущность, конституционно-правовые основы и формы реализации принципа народовластия в Республике Узбекистан. Освещаются становление идеи народного суверенитета и соотношение непосредственной и представительной демократии. Рассматриваются соответствующие нормы Конституции Республики Узбекистан в новой редакции 2023 года, Избирательный кодекс, законы об органах самоуправления граждан и об общественном контроле, а также механизмы непосредственного диалога государственных органов с населением. По результатам анализа выработаны научно-практические предложения и рекомендации по дальнейшему укреплению народовластия.

Ключевые слова

народовластие, народный суверенитет, демократия, Конституция, референдум, выборы, махалля, общественный контроль, гражданское общество, правовое государство.

Abstract

The article scientifically analyzes the theoretical essence, constitutional and legal foundations, and forms of implementation of the principle of popular sovereignty (people's power) in the Republic of Uzbekistan. It traces the formation of the idea of popular sovereignty and the relationship between direct and representative democracy. The relevant provisions of the Constitution of the Republic of Uzbekistan in its 2023 revised edition, the Electoral Code, the laws on citizens' self-government bodies and on public oversight, and the mechanisms of direct dialogue between state bodies and the population are examined. Based on the analysis, scientific and practical proposals and recommendations aimed at further strengthening popular sovereignty are developed.

Keywords

popular sovereignty, people's power, democracy, Constitution, referendum, elections, mahalla, public oversight, civil society, rule-of-law state.

Kirish

Demokratik huquqiy davlatning mohiyati, avvalo, hokimiyat kimga tegishli ekanligi va u qanday amalga oshirilishi bilan belgilanadi. Zamonaviy konstitutsiyaviy nazariya va amaliyotda bu savolga xalq hokimiyatchiligi, ya'ni xalq suvereniteti tamoyili orqali javob beriladi. Mazkur tamoyilga ko‘ra, davlat hokimiyatining yagona manbai xalqdir, davlat organlari esa o‘z vakolatlarini xalq irodasiga tayangan holda, Konstitutsiya va qonunlarda belgilangan tartibda amalga oshiradi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 7-moddasida bu qoida quyidagicha mustahkamlangan: *«Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir»* [1, 7-m.].

Ushbu tamoyilning amaldagi ifodalaridan biri 2023-yil 30-aprelda o‘tkazilgan umumxalq referendumi bo‘ldi. Referendumda ro‘yxatga olingan saylovchilarning 84 foizdan ortig‘i ishtirok etdi, ishtirok etganlarning 90 foizdan ortig‘i Konstitutsiyaning yangi tahririni qo‘llab-quvvatladi [2]. Shu tariqa Asosiy Qonunning yangi tahriri bevosita xalqning ovozi bilan qabul qilindi, bu esa xalq hokimiyatchiligi masalasini yanada dolzarb ilmiy-amaliy mavzuga aylantirdi.

Maqolaning maqsadi — O‘zbekiston Respublikasida xalq hokimiyatchiligi tamoyilining nazariy mohiyatini, konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarini va uni amalga oshirish shakllarini tahlil qilish hamda bu borada amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

«Demokratiya» atamasi qadimgi yunoncha demos (xalq) va kratos (hokimiyat) so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, xalq hokimiyati degan ma’noni anglatadi. Xalq suvereniteti g‘oyasi Yangi davr siyosiy-huquqiy ta’limotlarida, xususan, Jon Lokk va Jan-Jak Russo asarlarida izchil rivojlantirildi: ularga ko‘ra, davlat hokimiyati xalqning roziligi va ijtimoiy shartnomasiga asoslanadi. Mazkur g‘oya Avraam Linkolnning 1863-yildagi Gettisburg nutqida *«xalqning, xalq tomonidan va xalq uchun boshqaruv»* formulasi sifatida ifodalangan.

Xalq hokimiyatchiligi tamoyili xalqaro huquqda ham e’tirof etilgan. Jumladan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 21-moddasi uchinchi bandida hukumat hokimiyatining asosi xalqning irodasi ekanligi, bu iroda davriy va haqiqiy saylovlarda umumiy hamda teng saylov huquqi asosida, yashirin ovoz berish yoki unga tenglashtirilgan erkin ovoz berish tartibi orqali ifodalanishi belgilab qo‘yilgan [3].

Nazariyada xalq hokimiyatchiligini amalga oshirishning ikki asosiy shakli farqlanadi: bevosita (to‘g‘ridan-to‘g‘ri) demokratiya va vakillik demokratiyasi. Bevosita demokratiyada xalq o‘z irodasini vositachilarsiz — referendum, xalq muhokamasi, fuqarolar yig‘inlari kabi institutlar orqali bildiradi. Vakillik demokratiyasida esa xalq o‘z hokimiyatini o‘zi saylagan vakillik organlari va mansabdor shaxslar orqali amalga oshiradi. Amalda bu ikki shakl bir-birini inkor etmaydi, balki to‘ldiradi. Ularning qiyosiy tavsifi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Xalq hokimiyatchiligini amalga oshirishning asosiy shakllari [1; 4; 5; 6]

Taqqoslash mezonlari	**Bevosita demokratiya**	**Vakillik demokratiyasi**
Tushunchaning mohiyati	Xalq o‘z irodasini davlat va jamiyat hayotining muhim masalalari bo‘yicha vositachilarsiz, to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalaydi.	Xalq o‘z hokimiyatini o‘zi saylagan vakillik organlari va mansabdor shaxslar orqali amalga oshiradi.
Asosiy institutlari	Umumxalq ovozi (referendum), xalq muhokamasi, fuqarolar yig‘inlari, jamoatchilik nazorati.	Prezident, Oliy Majlis va mahalliy vakillik organlariga saylovlar.
Huquqiy asosi	Konstitutsiyaning 9, 36 va 127-moddalari; «Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida»gi va «Fuqarolarning o‘zini o‘zi	Konstitutsiyaning 10 va 36-moddalari; Saylov kodeksi.

Taqqoslash mezonlari	Bevosita demokratiya	Vakillik demokratiyasi
	boshqarish organlari to‘g‘risida»gi qonunlar.	
Asosiy afzalligi	Fuqaroning ishtiroki bevosita bo‘lib, qarorlarning xalq ishonchiga tayanishini ta’minlaydi.	Murakkab davlat masalalarini doimiy va kasbiy asosda hal etish imkonini beradi.

Xalq hokimiyatchiligining konstitutsiyaviy asoslari 2023-yilda qabul qilingan Konstitutsiyaning yangi tahririda yanada mustahkamlandi. Uning 1-moddasida O‘zbekiston *«boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat»* deb e’lon qilingan [1, 1-m.]. Davlatning demokratik tabiati xalq suverenitetidan ajralmasdir: 7-moddaga ko‘ra, xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbai bo‘lib, davlat hokimiyati faqat Konstitutsiya va qonunlar vakolat bergan organlar orqali amalga oshiriladi [1, 7-m.].

Konstitutsiyaning 8-moddasiga muvofiq, O‘zbekiston xalqini millatidan qat’i nazar, O‘zbekiston Respublikasining barcha fuqarolari tashkil etadi. Bu qoida xalq hokimiyatchiligining subyekti yagona fuqarolik asosida birlashgan butun xalq ekanini bildiradi. 9-moddada jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etilishi hamda umumxalq ovoziga — referendumga qo‘yilishi nazarda tutilgan. 10-moddaga binoan esa O‘zbekiston xalqi nomidan faqat u saylagan Oliy Majlis va Prezident ish yuritishi mumkin, hech bir partiya, jamoat birlashmasi yoki shaxs xalq nomidan ish yurita olmaydi [1, 8–10-m.].

Hokimiyat vakolatlarini suiiste’mol qilishga yo‘l qo‘ymaslikning muhim kafolati — davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linishi prinsipi bo‘lib, u 11-moddada mustahkamlangan [1, 11-m.]. Mazkur g‘oya Sh.L. Monteske nomi bilan bog‘liq. Konstitutsiyaning 36-moddasida esa fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqi belgilangan; bu huquq o‘zini o‘zi boshqarish, referendumlar o‘tkazish, davlat organlarini demokratik yo‘l bilan shakllantirish va davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kabi shakllarda ro‘yobga chiqadi [1, 36-m.].

Vakillik demokratiyasining asosiy instituti — saylovlardir. Saylov kodeksi (2019-yil 25-iyundagi O‘RQ-544-sonli Qonun bilan tasdiqlangan) avval alohida qonunlar bilan tartibga solingan saylov munosabatlarini yagona hujjatda jamladi va 2019-yil 26-iyundan kuchga kirdi [4]. Kodeksning 3-moddasiga ko‘ra, saylovlar umumiy, teng va to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo‘li bilan, ochiq va oshkora o‘tkaziladi [4, 3-m.].

Xalq hokimiyatchiligining muhim bo‘g‘ini — fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishidir. Konstitutsiyaning 127-moddasiga muvofiq, fuqarolarning yig‘inlari o‘zini o‘zi boshqarish organlari bo‘lib, ular rais saylaydi; bu organlar davlat hokimiyati tizimiga kirmaydi va mahalliy ahamiyatdagi masalalarni qonunda belgilangan doirada mustaqil hal etadi [1, 127-m.]. Ushbu qoidani «Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida»gi Qonun (yangi tahriri 2013-yil 22-aprelda O‘RQ-350-son bilan tasdiqlangan) rivojlantiradi: unda o‘zini o‘zi boshqarish fuqarolar yig‘inlari orqali amalga oshirilishi, davlat organlarining o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatiga asossiz aralashuviga yo‘l qo‘yilmasligi belgilangan [5].

Xalq hokimiyatchiligini amalga oshirishning yana bir yo‘nalishi — davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratidir. 2018-yil 12-apreldagi «Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida»gi Qonunga (O‘RQ-474) ko‘ra, jamoatchilik nazoratining subyektlari fuqarolar, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari hamda ommaviy axborot vositalaridir (3-modda). Nazorat davlat organlariga murojaat qilish, ularning ochiq majlislarida ishtirok etish, jamoatchilik muhokamasi, jamoatchilik eshituvi, jamoatchilik monitoringi, jamoatchilik ekspertizasi, jamoatchilik fikrini o‘rganish hamda davlat mansabdor shaxslarining hisobotlarini fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarida eshitish kabi shakllarda amalga oshiriladi (6-modda) [6].

Davlat organlari bilan aholi o‘rtasida bevosita muloqotni yo‘lga qo‘yishda Prezidentning 2016-yil 28-dekabrdagi PF-4904-sonli Farmoni muhim ahamiyat kasb etdi. Unga muvofiq Prezidentning Xalq qabulxonasi, har bir viloyat, Toshkent shahri, tuman va shaharda Xalq qabulxonalari hamda Virtual qabulxona tashkil etildi; ularning asosiy vazifasi fuqarolar bilan bevosita muloqotni ta’minlash va murojaatlarning to‘liq hamda

o‘z vaqtida ko‘rib chiqilishini nazorat qilishdir [7]. Bu yondashuv davlat organlari xalqqa xizmat qilishi lozim degan tamoyilga tayanadi.

Bu tamoyil keyingi davlat dasturiy hujjatlarida ham o‘z aksini topdi. «Inson qadri uchun» tamoyiliga asoslangan 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi [8] hamda «O‘zbekiston — 2030» strategiyasida [9] xalq xizmatidagi adolatli va zamonaviy davlatni barpo etish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Xalq hokimiyatchiligini yanada mustahkamlash uchun quyidagi to‘rtta yo‘nalishga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

• **Birinchidan,** referendum, xalq muhokamasi va saylovlar jarayonlarida shaffoflikni ta’minlash, saylovchilarni ishonchli va xolis axborot bilan o‘z vaqtida ta’minlash;

• **Ikkinchidan,** mahalla institutining mustaqilligini mustahkamlash, fuqarolar yig‘inlari qarorlari ijrosi ustidan nazorat mexanizmlarini takomillashtirish;

• **Uchinchidan,** qonun loyihalari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini jamoatchilik muhokamasiga qo‘yish amaliyotini kengaytirish hamda fuqarolarning takliflari inobatga olinganligi yoki olinmaganligi to‘g‘risida asoslangan javob berish tizimini joriy etish;

• **To‘rtinchidan,** yoshlarning siyosiy-huquqiy faolligini oshirish, ularda saylovlarda va jamoatchilik nazoratida ishtirok etish madaniyatini shakllantirish.

Xalq hokimiyatchiligini amalga oshirish amaliyotida erishilgan natijalar bilan bir qatorda, bir qator dolzarb masalalarni hal etish zarurati ham saqlanib qolmoqda. Ularni bartaraf etish bo‘yicha mualliflik takliflari quyidagi jadvalda umumlashtirilgan:

2-jadval. Xalq hokimiyatchiligini amalga oshirishdagi dolzarb masalalar va ularni hal etish yo‘nalishlari

T/r	Dolzarb masalalar	Taklif etilayotgan ilmiy-amaliy yechimlar
1.	Ayrim fuqarolarda siyosiy-huquqiy faollik va o‘z huquqlarini amalga oshirish ko‘nikmalarining yetarli shakllanmaganligi.	Ta’lim muassasalarida fuqarolik ta’limini kuchaytirish, munozara klublari, o‘quv saylovlari va o‘quv sud majlislari kabi amaliy mashg‘ulotlarni kengaytirish.
2.	Jamoatchilik muhokamalarida fuqarolar takliflarining inobatga olinishi bo‘yicha teskari aloqaning	Muhokama natijalari bo‘yicha asoslangan javoblarni ochiq e’lon qilish, takliflarning ko‘rib chiqilishini kuzatib borish imkonini

T/r	Dolzarb masalalar	Taklif etilayotgan ilmiy-amaliy yechimlar
	yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganligi.	beruvchi yagona elektron tizimni rivojlantirish.
3.	Fuqarolar yig‘inlari faoliyatida barcha aholi qatlamlarining, jumladan, yoshlar va ayollarning faol ishtirokini ta’minlash zarurati.	Yig‘inlarni oflayn va onlayn shakllarni uyg‘unlashtirgan holda o‘tkazish, muhokama qilinayotgan masalalar haqida aholini oldindan keng xabardor qilish.
4.	Davlat organlari mansabdor shaxslarining aholi oldidagi hisobdorligini yanada kuchaytirish zarurati.	Mansabdor shaxslar hisobotlarini fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarida muntazam eshitish amaliyotini kengaytirish va uning natijalarini ochiq e’lon qilish.
5.	Ijtimoiy tarmoqlarda saylov va referendum jarayonlari haqida noto‘g‘ri axborot tarqalish xavfi.	Rasmiy manbalar (Markaziy saylov komissiyasi, Lex.uz) orqali ishonchli axborotni sodda tilda yetkazish va aholining raqamli savodxonligini oshirish.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tahlil xalq hokimiyatchiligi O‘zbekiston Respublikasida demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy konstitutsiyaviy tamoyili ekanini ko‘rsatadi. Konstitutsiyaning yangi tahririda xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbai sifatida e’tirof etilgan, uning hokimiyatni bevosita (referendum, jamoatchilik nazorati, o‘zini o‘zi boshqarish) hamda vakillik organlari (saylovlar) orqali amalga oshirish huquqi mustahkamlangan [1].

Shu bilan birga, xalq hokimiyatchiligining samaradorligi faqat normativ-huquqiy asoslarga emas, balki fuqarolarning ulardan amalda foydalanish madaniyati va faolligiga ham bog‘liq. Shu sababli referendum, saylov va jamoatchilik muhokamasi jarayonlarida shaffoflikni ta’minlash, mahalla institutining mustaqilligini mustahkamlash, mansabdor shaxslarning aholi oldidagi hisobdorligini kuchaytirish hamda yoshlarning siyosiy-huquqiy faolligini oshirish bo‘yicha izchil chora-tadbirlarni davom ettirish maqsadga muvofiqdir.

Muxtasar qilib aytganda, xalq hokimiyati — shunchaki konstitutsiyaviy shior emas, balki har bir fuqaro, mahalla, jamoat birlashmasi va davlat organining kundalik hamkorligida ro‘yobga chiqadigan jarayondir. Davlat xalqqa xizmat qilsa, xalq esa o‘z huquqlaridan ongli va mas’uliyat bilan foydalansa, xalq hokimiyatchiligi chinakam mazmun kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumida qabul qilingan yangi tahrir) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-6445145

2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining rasmiy veb-sayti. URL: https://saylov.uz

3. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. BMT Bosh Assambleyasining 1948-yil 10-dekabrdagi 217 A (III)-sonli rezolyutsiyasi bilan qabul qilingan. URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

4. O‘zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi (2019-yil 25-iyundagi O‘RQ-544-sonli Qonun bilan tasdiqlangan) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/acts/-4386848

5. «Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (yangi tahriri, 2013-yil 22-aprel, O‘RQ-350-son) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-2156899

6. «Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (2018-yil 12-aprel, O‘RQ-474-son) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-3679092

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 28-dekabrdagi PF-4904-sonli «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-3089924

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-5841063

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli «“O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-6600413